

ASPECTE ALE VÎNZĂRII FORȚEI DE MUNCĂ DE CĂTRE IOBAGII TRANSILVĂNENI LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XIX-LEA OGLINDITE DE CONSCRIPTIA CZIRÁKYANĂ (I)¹

În principalele ramuri ale economiei Transilvaniei de la începutul secolului al XIX-lea continuau să predomină relațiile de producție feudale, chiar dacă începuse procesul descompunerii lor. Relațiile de producție feudale constituiau și aici — ca dealtfel în toată Europa răsăriteană — principala piedecă în calea pătrunderii și afirmării elementelor economiei capitaliste, printre care se numără și munca liberă salariată. Într-adevăr, nobilii dispunând de dreptul de proprietate asupra pământului, care se suprapunea peste cel de posesiune al țăranilor dependenți, aveau posibilitatea să utilizeze și acum munca gratuită a acestora sub forma robotelor sau a slujbelor iobăgești. De aceea, nici nu s-au străduit, în general, să acumuleze capitalul necesar, care să le permită să înlocuiască munca forțată a iobagilor și jelerilor cu cea salariată în forma ei „pură“, „clasică“. Totodată, depinzând economiceste de munca gratuită a țăranilor aserviți, întrucît principalele venituri le erau furnizate de agricultură și de ramurile ei anexe, nobilii transilvăneni n-au putut trece la răpirea masivă a principalului mijloc de producție aflat în posesiunea iobagilor și jelerilor. În consecință nici procesul deposedării sau expropriării țăranilor dependenți de pământurile arătore și de finățele aflate în folosința lor individuală n-a ajuns pînă la 1820 decît într-o fază incipientă².

Lăsîndu-i pe iobagi și pe jeleri în posesiunea arabilelor și finățelor, nobilii le-au putut impune aproape peste tot și la începutul secolului al XIX-lea cîte două-trei zile de robotă pe săptămînă. Din declarațiile făcute de reprezentanții țăranilor dependenți cu prilejul conscripției czirákyene din 1819—1820 rezultă că zilele de slujbă iobăgească, pe care erau datori să le îndeplinească săptămînal, reprezentau una din piedecile principale în calea tendinței lor de a-și vinde forța de muncă în schimbul unei retribuții bănești. Deosebit de semnificativă poate fi considerată în această privință următoarea afirmație a iobagilor din Cuștelnic (comitatul Tirnava): „Pe bani la alții nu putem lucra, că sîntem cu slujba domnilor și

¹ Pentru a ne încadra în spațiul tipografic, publicăm dintr-un studiu mai cuprinzător numai prima parte, care tratează aspecte ale vînzării forței de muncă de către țăranii dependenți din Transilvania în domeniul agriculturii și viticulturii. Partea a doua sperăm să vadă lumina tiparului în 1980 și se va ocupa cu vînzarea forței de muncă în transporturi, manufacturi și exploatarea miniere la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.

² L. Botezan, *Tendințe de deposedare a iobagilor din Transilvania de posesiunile lor individuale reflectate în actele conscripției czirákyene*, în *Sub semnul lui Clîo, Omagiu acad. prof. Șt. Pascu*, Cluj, 1974, p. 153—160.

cu treburile noastre cuprinși”³. Declarații similare au făcut în 1820 iobagii din majoritatea satelor transilvănene și ele scot în relief rolul negativ jucat de zilele de robotă în sensul că au frînat tendințele țăranilor dependenți de a-și vinde forța de muncă.

Se impune însă să se precizeze că în condițiile amplificării posibilităților de a-și spori veniturile prin transformarea unei părți tot mai însemnate a producției gospodăriilor lor în mărfuri pe piață, unii nobili au ajuns în situația de a nu le mai fi suficiente zilele de slujbă gratuită ale iobagilor. Iată de ce, încă din secolul al XVIII-lea, recurg la completarea forței de muncă pe moșiile unde aceasta devine insuficientă, prin așezarea pe bază de contract scris sau verbal a unor țărani sărăciți sub numele de jeleri. Acei jeleri care au fost așezați pe sesii iobăgești rămase pustii sînt consemnați ca urbariali. Ei se deosebeau de iobagi prin aceea că pînă la patenta lui Iosif al II-lea din 22 august 1785, nu erau formal legați din punct de vedere juridic de glie și aveau de prestat în general cu o zi de clacă mai puțin pe săptămînă, atunci cînd dispuneau de pămînturi arătoare și de fînate extravilane iobăgești sau urbariale. Alți jeleri au fost așezați însă fie pe pămînturile alodiale păstrate de proprietarii feudali în regie proprie, fie la curțile nobiliare. Cei dintii sînt consemnați în conscripții cu denumirea de jeleri alodiali, iar ceilalți cu numele de jeleri curiali sau curialiști. Jelerii alodiali mai sînt desemnați și cu titulatura de hurubași. Tabelele cu numele tuturor țăranilor dependenți, întocmite cu prilejul conscripției czirăkyene în fiecare sat, permit să se facă o distincție clară între jelerii alodiali și cei curiali. De pildă, în Bogata de Mureș (comitatul Turda)⁴, din totalul de 146 țărani aserviți, în dreptul a 23 conscriptorii au scris: „habitat in fundo nobilitarii et possidet terra alodialis”⁵. Tot în 1820, răspunzînd la întrebările puse de conscriptori, reprezentanții iobagilor din Băița (c. Solnocul Interior) precizează: „Hurubașii avînd casele pe locuri domnești fac slujbă cum se pot înțelege cu curtea”⁶. Cu aceeași ocazie, sătenii din Șieu-Odorhei (același comitat) relatează: „Hurubașii avînd locuri de la curte date, slujesc o zi pe săptămînă”⁷. Datorită înzestrării lor cu case tip numite hurube și cu loturi minime de pămînt alodial, în schimbul cărora prestau robotă săptămînală, utilizarea muncii jelerilor hurubași de către curțile nobiliare nu depășea cadrul specific feudalismului.

În ceea ce-i privește pe jelerii curiali, cu prilejul conscripției czirăkyene se precizează că locuiau la curțile nobiliare. În dreptul a doi țărani din Blaj (c. Alba de Jos), de exemplu, care aparțineau episcopiei greco-

³ Arhivele de Stat ale Republicii Populare Ungaria, Budapesta, Arhiva Guberniului Transilvaniei. Gubernium Transylvanicum (în politicis). F. 52, Conscripția Czirăkyană în satul Cuștelnic. (În continuare, prescurtat: Arh. Stat. R.P.U. Budapesta, F. 52, conscripția czirăkyană).

⁴ În continuare cuvîntul comitat va fi redat între paranteze prescurtat cu litera c., districtul cu d., iar scaunul cu sc.

⁵ Arhivele Statului din Cluj-Napoca, fondul comitatul Turda, conscripții urbariale, pachet 332/j.

⁶ Arhivele Statului din Dej, fond Solnocul Interior, Tabela de impunere pe 1820, inventar nr. 189 din decembrie 1819, anexa I, satul Băița.

⁷ Idem, Tabela de impunere pe anul 1820, nr. 304 din decembrie 1819, anexa 1, satul Șieu-Odorhei.

catolice, se consemnează: „habitat in curia domeniali“. Ei nu sînt conșcriși nici cu intravilane, nici cu extravilane⁸. Firește, în alte localități jelerii curiali puteau fi mai mulți. În comuna Budila, de pildă, la 1820 au fost conșcriși 74, iar în Stejăreni (ambele situate în comitatul Alba de Sus) 31 jeleri curiali⁹.

În cazul angajării unora din jelerii curiali situația începe să se schimbe spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul secolului următor, în măsura în care retribuției în natură i se adaugă un salariu în bani. Munca salariată reprezenta — după cum s-a mai subliniat — unul din elementele prevestitoare ale economiei de tip capitalist. Printre angajații curților nobiliare pot fi considerați lucrători salariați, în măsura în care și îndeplineau îndatoririle în schimbul unei retribuții și nu în contul unor obligații feudale: bucătarii, brutarii, cofetarii, doicile, cameristele, valetii; de asemenea: ciobanii, văcarii, herghelégii, poroararii, păsărararii, stuparii, gornicii, dărăbanții, vizitii, fierarii, argații etc. Cei din prima categorie deserveau familiile nobiliare. Ceilalți acopereau diferite necesități economice ale gospodăriilor domnilor de pămînt legate de: întreținerea animalelor, păsărilor, stupilor curții; îngrijirea pomilor fructiferi, a legumelor și zarzavaturilor din grădinile curiale; paza curții, a grădinilor curiale, a arabilelor, fînătelor, viilor și pădurilor alodiale; repararea uneltelor agricole; punerea în valoare a unei părți a pămînturilor alodiale cu animalele de tracțiune și cu uneltele agricole ale curții nobiliare. Din multitudinea de angajați ai gospodăriilor moșierești, cei mai importanți erau, prin funcțiile lor economice, îngrijitorii animalelor mari, fierarii și argații. Îndeosebi argații sau biriiși — cum li se spune în izvoarele documentare — participau direct în procesul de producție. Ei contribuiau într-o măsură relativ însemnată la punerea în circuitul productiv a pămînturilor arătoare și a fînătelor lucrate de proprietarii feudali în regie proprie.

Retribuția angajaților gospodăriilor nobiliare se făcea atît în natură, cît și în bani. De multe ori în plata în natură se includea și casa de locuit, și mici parcele de pămînt arător ori de fînate, cedate temporar din alodiu pe timpul cît dura angajarea. Cei plătiți numai în natură erau de regulă jeleri curiali.

Îmbinarea simbriei în natură cu salariul în bani era practică, spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, la curtea familiei contelui Bethlen din Ludușu de Mureș (c. Turda). La 1796 aici existau 27 de angajați. Zece dintre ei erau retribuiți aproape exclusiv cu simbrie în natură și anume: un podar, un grădinar, doi îngrijitori de albine, un jude de șură și cinci juzi domeniali. În schimb, plata porcarului, ciurdarului și brutarului reprezenta o îmbinare a simbriei în natură cu salariul în bani. Ciurdarul, de exemplu, avea o retribuție anuală care consta din: 24 mierțe de grîu și tot atîtea de porumb pentru consum; 6 mierțe de grîu și una de porumb pentru semănat; o mierță de fasole; 4 care de fin; 3 clăi de cînepă; o piele de vită pentru opinci; 6 piei de oaie pentru cojoc sau țundră; o căciulă;

⁸ Arh. Stat. RPU Budapesta, F. 52, descripția czirákyană în localitatea Blaj.

⁹ Arhivele Statului din Tîrgu-Mureș, fondul conșcripției urbariale, conșcripția czirákyană, dosarele 532 și 537.

50 fonți de sare; o jumătate de slănină și 12 florini ungurești¹⁰. Ponderea salariului în bani era așadar minimă.

O pondere ceva mai mare avea salariul în bani în ansamblul retribuițiilor anuale care reveneau chelarului, fierarului, bivolarului și celor 12 birși. Fiecare în parte primea câte 30 florini ungurești pe an. În plus, fiecăruia i se dădea și o simbria în natură. Cea a fierarului consta din: 48 mierțe de grâu pentru consum și 6 pentru semănat; cite o mierță de porumb, fasole, mazăre, linte și fructe uscate; 3 clăi de cînepă; 3 care de fin; un porc și o majă de sare. Spre deosebire de simbria în natură a fierarului, cea a argaților era mult mai redusă. Un argat primea anual în natură doar: 4 mierțe de grâu pentru semănat; o jumătate de mierță porumb tot pentru semănat; o jumătate de mierță de fasole; o jumătate de slănină; o jumătate piele de vită pentru opinci; iar zilnic cite patru „țipăi“ sau piinișoare¹¹.

Din analiza retribuției care se practica la curtea familiei Bethlen din Ludușu de Mureș se desprinde că doar la argați ponderea salariului în bani era mai mare față de simbria în natură. La celelalte categorii de angajați prevala ultima categorie de retribuție. Întrucît majoritatea lor primeau în contul simbriei în natură și anumite cantități de cereale pentru însămînțat, se poate deduce că ei foloseau și pămînt arător, fie el alodial, fie iobăgesc. La fel se poate deduce că posedau cite o vacă de lapte ori citeva oi toți aceia care primeau și anumite cantități de fin. Atît pămîntul, cit și animalele stăpînite de simbriași demonstrează că ei mai păstrau multe din caracteristicile țăranilor cu gospodărie individuală.

Simbria în natură se combina cu salariul în bani și în cazul angajaților consemnați documentar în 1809 la curtea familiei baronului Bánffy de la Bonțida (c. Dăbica). În acest an numărul lor se ridica aici la 57. Dintre ei, 17 îndeplineau diferite funcții de supraveghere și conducere a muncilor necesare gospodăriei nobiliare; aproape tot atîtia apar ca îngrijitori de animale și paznici ai curții sau ai pădurii alodiale; alții 7 erau meșteșugari, iar 14 birși. Ponderea cea mai mare a salariului în bani a fost înregistrată la îngrijitorul vacilor de rasă elevețiană. El era plătit cu 170 florini pe an. Urmau fierarii, dulgherii și dogarii cu cite 90 florini. Argații primeau cite 60 florini fiecare. Simbria argaților în natură se rezuma la 4 piinișoare pe zi, ca și la cei ai curții contelui Bethlen de la Ludușu de Mureș. În schimb, fierarilor, dulgherilor și dogarilor le reveneau anual cite: 48 mierțe de grâu, 42 mierțe de porumb și 3 mierțe de fasole ori mazăre. Rezultă deci că și la Bonțida argații sau birșii se apropiau cel mai mult din punct de vedere al retribuției bănești de lucrătorul agricol din viitoarea orînduire capitalistă. Cîteva ani mai tîrziu, în 1817, numărul argaților de la Bonțida a sporit la 25.

Comparînd salariile în bani plătite în 1796 la Ludușu de Mureș cu cele din 1809 de la Bonțida, apare evidentă sporirea lor într-un interval de

¹⁰ În Transilvania circulau la începutul veacului al XIX-lea trei feluri de florini: cel renan care valora 60 creițari sau 120 denari; cel unguresc care echivala cu 50 creițari ori 100 denari; și cel vonaș care era egal cu 51 creițari sau 102 denari.

¹¹ Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története 1790—1848*, Budapest, 1956, p. 93—94.

13 ani. Sporul se explică desigur și prin devalorizarea florinului, cauzată de pregătirea celei de a cincea coaliții antifranceze. Cu toate acestea, creșterea salariilor în bani ale celor ce participau direct în procesul de producție nu poate fi contestată. Ea reflectă tendința nobililor antrenați în obținerea de mărfuri pentru piață, de a-i cointeresa pe argați în procesul de sporire a producției¹².

Angajați de genul celor de mai sus existau la majoritatea curților nobiliare mai importante. Astfel, o conscripție din 1811 consemnează la curtea baronului Wesselényi Farkas din Dragu (c. Dăbîca) 33 curialști, care erau remunerați fie cu salarii în bani, fie cu simbrie în natură, ori cu ambele categorii de retribuții. Unii dintre ei erau juzi domeniali, dă-răbanți, vințeleri sau paznici de vie, chelari, grădinari, vizitii, iar alții birși, ciobani, ciurdari, herghelegii și meseriași¹³.

O altă conscripție din 1817 menționează la curtea din Sinmiciăuș (c. Tîrnava), moștenită de succesorii contelui Bethlen Gergely: un jude domenal, un jude al îmblăcierilor, un îngrijitor al grădinii curiale de măcriș, un paznic al grădinilor curiale cu pomi fructiferi, un îngrijitor al păsărilor și al animalelor sălbatice, un pădurar, un vințeler, un paznic de cîmp, un văcar, un porcar, un îngrijitor de cai și unul de mînji, un frînghier, un cizmar, doi dogari, doi morari, doi brutari, cinci fierari și zece argați¹⁴. ș.a.m.d.

Din exemplele de mai sus rezultă că angajații curților nobiliare din Transilvania pot fi considerați ca reprezentanți ai unei forme de tranziție de la munca forțată a iobagilor specifică feudalismului, spre cea liberă proprie capitalismului. Cei nevoiți să-și vîndă forța de muncă în această perioadă nu erau rupți, în general, de gospodăria proprie și nici nu se eliberaseră de dependența feudală. Covârșitoarea majoritate a celor ce se tocmeau anual la curțile nobiliare nu erau oameni liberi. Ei erau fie iobagi, care au trecut total sau parțial de la renta în muncă și în natură la cea în bani, fie jeleri urbariali fără pămînturi arătore ori cu extravilane puține, obligați la un număr redus de zile de slujbă gratuită pe an, dar mai ales jeleri curiali. Pentru a putea face față rentei în bani datorate stăpînilor feudali, dărilor către stat și obligației de întreținere a familiilor lor, astfel de țărani erau nevoiți să se angajeze oriunde, în orice condiții, în schimbul unei retribuții minime. Dar ei rămîneau posesori de intravilane și uneori de extravilane iobăgești, pentru care erau obligați să presteze una ori alta din formele rentei feudale. Aceasta însemna că ei rămîneau implicit în situația de jeleri sau de iobagi. Tocmai pentru că atare iobagi și jeleri lucrau doar parțial în schimbul unui salariu în bani, ei pot fi considerați ca făcînd tranziția spre viitorul proletariat agricol

¹² Al. Csetri și Șt. Imreh, *Asupra relațiilor de proprietate feudală în Transilvania (1750—1848)*, în *AIIC*, IX, 1966, p. 122; M. Roșca-Rosen, *Veniturile și cheltuielile bănești ale domeniului Bonțida (1780—1820)*, în *Studia*, fasc. 1, 1971, p. 56—57.

¹³ Arhivă istorică a Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca (în continuare prescurtat: Arh. ist. fil. Acad. Cluj-Napoca), fondul Urbaria et conscriptiones (în continuare prescurtat: U et C;), Conscripția din 1811 a bunurilor alodiale și urbariale ale baronului Wesselényi Farkas din Dragu.

¹⁴ Idem, U et C fasc. 17/nr. 10, filele 33—37.

specific orînduirii capitaliste. Datorită aceluiași motive, munca lor, deși remunerată, îmbrăca un înveliș feudal.

O formă de tranziție de la țărani dependenți specifici feudalismului la proletariatul agricol propriu capitalismului reprezentau și lucrătorii sezonieri, care se angajau pe plată în perioadele de vîrf ale muncilor agricole, îndeosebi la secerat, îmblătît, prașit și cosit. Lucrătorii sezonieri proveneau — asemenea celor angajați ca argați de-a lungul unui an agricol sau calendaristic — mai ales din rîndurile jelerilor și iobagilor pauperizați. Lor li se alăturau însă și țărani liberi din regiunile muntoase ale Transilvaniei.

În condițiile lungilor războaie antifranceze, urmate de trei ani cu recolte compromise din cauza unor calamități naturale, cerealele au avut o mai largă căutare pe piață și deci au sporit posibilitățile de cîștig ale gospodăriilor nobiliare și chiar ale celor țărănești mai înstărite. De aceea au acordat o atenție corespunzătoare recoltării cerealelor atît nobilii din Marele Principat al Transilvaniei, cît și cei din Banat și comitatele vestice, aceștia din urmă fiind antrenați într-un grad ceva mai înalt în producerea de cereale-marfă pentru piață. Iată de ce s-au îngrijit ca secerișul să se efectueze în timpul cel mai propice, cînd boabele nu erau prea coapte, pentru a nu se scutura și a se evita astfel pierderile de cereale. Așa se explică, pentru ce se vor înmulți gospodăriile nobiliare, care, neputîndu-și recolta în timp util lanurile de grîu, seară, orz și ovăz cu iobagii proprii, vor recurge la lucrători sezonieri. Aceasta cu atît mai mult, cu cît și în primele două decenii ale veacului al XIX-lea uneltele utilizate la recoltarea cerealelor au rămas exclusiv seceră și coasa folosite manual.

Tot manual se întrebuița și îmblăciul, care continua să reprezinte principalul instrument pentru treieratul cerealelor, întrucît nu se răspîndiseră încă batozele. Fiind efectuat manual în șuri special amenajate, îmblătîtul dura luni de zile, în cazul marilor gospodării nobiliare prelungindu-se toată toamna, iar uneori pînă iarna tirziu. Ținînd cont de acest specific al treieratului, nu surprind afirmațiile făcute în 1819—1820 de iobagii din multe sate că obișnuiau să lucreze la îmblătît pe plată.

Printre cerealele a căror cultivare a fost stimulată de conjunctura favorabilă de pe piață la începutul veacului al XIX-lea, dar și de necesitățile de hrană, se numără și porumbul. Semănatul porumbului nu era posibil însă pe rînduri, deoarece nu existau mașini care să permită acest lucru. El se realiza prin împrăștiere, la fel ca la celelalte cereale. Însămînțindu-se prin împrăștiere, prașila porumbului se putea face doar cu sapa. De aceea îndeosebi prima prașilă pretindea un mare volum de muncă, întrucît cu ocazia efectuării ei trebuiau îndepărtate buruienile și înfăptuit răritul. Necesitatea îndeplinirii mai ales a primei prașile în timp util, pentru a nu se compromite recolta, a determinat atît nobilii și țărani liberi mai înstăriți, cît și orașenii, să apeleze la lucrători sezonieri în vederea realizării ei. Numai astfel s-au putut obține recolte sporite și de calitate, care au permis obținerea unor profituri în condițiile creșterii prețului porumbului în anii cînd producția celorlalte cereale a fost deficitară. Or, mărturiile documentare dovedesc că acești ani au reprezentat mai mult de un sfert din rîstimpul cuprins între 1800—1820. Firește, creșterea cererii de

porumb s-a datorat nu numai recoltelor deficitare de grâu și seară, ci și folosirii, fie ca materie primă, pentru cazanele „de fier” rachi, fie pentru îngrășarea porcilor și a celorlalte animale destinate comercializării.

Prelungirea războaielor antifranceze din 1792 pînă în 1815 a cauzat creșterea de la an la an a cererii de carne, piei și lînă. Implicat s-au urcat prețurile și deci s-au amplificat posibilitățile de cîștiguri bănești. Urcarea prețurilor se explică prin aceea că animalele au pătruns mult mai ușor decît cerealele pe piața din partea de apus a Imperiului habsburgic, întrucît se duceau pe propriile lor picioare cu cheltuieli minime. La fel de ușor au putut fi transportate cu căruțele pieile tăbăcite și lîna, fără pericolul de a se altera ca în cazul cerealelor.

Conjunctura favorabilă creată transformării animalelor și produselor animaliere în marfă și deci în bani pe piață a impus gospodăriilor nobiliare și țărănești să dea o atenție sporită furajelor și în primul rînd fînului. Iarba nu se putea cosi decît tot manual cu coasa. La fel ca și în cazul seceratului cerealelor, cositul și strînsul principalului furaj trebuiau realizate într-un anumit răs timp pentru a se obține un fîn pe care vitele să-l consume cu folos. Prin urmare, informațiile cuprinse în relatările țăranilor referitoare la posibilitățile de a-și completa veniturile bănești prin angajarea lor la cositul fînătelor pot fi privite ca fiind firești. Din declarațiile sătenilor prilejuite de conscripția czirăkyană se desprinde clar că la cositul fînătelor utilizau lucrători sezonieri nobilii, țărani liberi înstăriți, orășenii și chiar statul pe domeniile lui fiscale.

Exemple care să ilustreze aria de răspîndire a muncii sezoniere retribuite în agricultura propriu-zisă, conscripția czirăkyană oferă cu sutele. Semnificativă poate fi considerată următoarea declarație a iobagilor din Întregalde (c. Alba de Jos): „... ne cărășcăduim cu săpatul, cu seceera, cu coasa; mergem și lucrăm pe bani, că lucru căpătăm la alte sate; și mergem cu îmblăciul de ne hrănim”¹⁵.

Întregalde este și astăzi o localitate rurală situată într-o zonă muntoasă, care nu are aproape de loc pămînt arător. Relatarea din 1820 se referă la obiceiul iobagilor din acest sat de a lucra la prășit, secerat, cosit și îmblătit pe pămînturile și la curțile nobiliare de pe Mureșul mijlociu situate în comitatele Alba de Jos și Hunedoara. Informații asemănătoare dau la 1820 și țăranii moși din satele domeniului minier Zlatna.

Interesant rămîne faptul că reprezentanții țăranilor dependenți din Bistra și Sohodol (ambele aparținînd domeniului Zlatna), precum și cei din comunele hunedorene Brănișca, Demsuș și Fărcădinu de Jos, au scos în evidență că se duceau în Banat și în șesul Aradului îndeosebi la secerat. Firește, din partea muntoasă a comitatului Zarand erau mai numeroși iobagii ce mergeau la lucru în șesul din vest și sud-vest, care fusese anexat de habsburgii Ungariei în veacul al XVIII-lea. De aceea și afirmă ei în 1820, că se duc la lucru în „Țara Ungurească”. Printre cei ce au făcut astfel de referiri pot fi menționați locuitorii din Brad, Crîșcior, Bulzești, precum și din cătunele Valea Grohățului, Valea Cornățelului și Valea Porcurea care fac parte din comuna Dupăpiatră. Relatarea celor

¹⁵ Șt. Meteș, *Viața agrară, economică, a românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane*, vol. I, București, 1921, p. 116.

din Brad sună astfel: „Pe vremea coasei și secerii avem sucă de merem la Țara Ungurească, unde, care pentru bani, care în simbrie, cosește și seceră”¹⁶. Iobagii din Buceș au fost mai preciși, arătând că cei care n-au boi se duc „la Bănat la seceră și la coasă, la Mureș la îmlăcii și la seceră și de acolo capătă bani”¹⁷. Evident, e vorba de șesul Aradului din valea Mureșului inferior. Spre deosebire de moșii zărăndeni, locuitorii din Călata, Călățele, Poieni, Ciucea, Negrești și din alte sate aflate în partea muntoasă a comitatului Cluj își câștigau o parte din cereale lucrând vara în șesul Bihorului la secerat și îmlătit.

Într-un mod similar au povestit că obișnuiau să se ducă la lucru în „Țara Ungurească”, de fapt în cîmpia Crișurilor și a Someșului din Bihor și Satu Mare, țăranii dependenți dintr-o serie de sate situate în comitatele învecinate Solnocul de Mijloc, Crasna și în districtul Chioar. Dintre ei doar cei din Sîg subliniază că depășesc granița vestică de astăzi a României, rostind cuvintele: „la Dobrițin în Țara Ungurească umblăm a cosi pe bani”¹⁸.

Prin urmare, încă din secolul al XVIII-lea și de la începutul veacului al XIX-lea era răspîndit obiceiul plecării țăranilor din zona muntoasă a comitatelor Hunedoara, Alba de Jos, Turda, Cluj și Zarand în Cîmpia Banatului și Aradului, iar a celor din regiunea deluroasă a Solnocului Mijlociu, Crasna și Chioar în șesul din vestul Transilvaniei, la seceratul cerealelor și la cositul finațelor. În felul acesta își completau veniturile bănești și parțial necesitățile de cereale. Studii apărute relativ recent demonstrează că obiceiul deplasării spre vest și sud-vest îndeosebi cu ocazia secerișului va lua amploare în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și la începutul secolului următor, în condițiile progresului pe care-l va înregistra acolo agricultura de tip capitalist¹⁹.

Trebuie precizat însă că moșii din zona muntoasă a comitatelor Hunedoara, Alba de Jos, Cluj și Turda nu plecau numai spre șesul bănățean, arădean și bihorean. Ei coborau și spre depresiunea Hațegului, lunca Mureșului mijlociu și chiar spre așa-zisa Cîmpie a Ardealului. De pildă, cei din Bistra (c. Alba de Jos) au arătat la 1820 că-și câștigau 2/3 din necesarul de cereale cu seceră și îmlăciul, atît în „Cîmpia Ardealului”, cît și în cea a „Țării Ungurești”²⁰. La rîndul lor, cei din Vilcelele Rele (c. Hunedoara) au mărturisit că mergeau la coasă pe bani în localitățile Grădiștea și Luncani²¹.

Sătenii din celelalte regiuni muntoase, fie ei liberi, fie dependenți, nu se deplasau înspre vest din cauza distanțelor prea mari în condițiile inexistenței unor mijloace de transport mai rapide. Ei preferau să se ducă înspre localitățile agricole mai apropiate. Astfel, țăranii români și

¹⁶ *Idem*, vol. II (lucrare în manuscris), fila 276.

¹⁷ *Idem*, fila 288.

¹⁸ *Idem*, filele 185—186.

¹⁹ A. Egyed, *Despre geneza și situația proletariatului agricol din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *AIIC*, X, 1967, p. 197—219; *idem*, *Grevele de seceriș din Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în *AIIC*, I—II, 1958—1959, p. 219—239 etc.

²⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. I, p. 21.

²¹ *Idem*, vol. III (lucrare în manuscris), fila 303.

secui din Munții Căliman coborau pe lunca Mureșului superior, care începea de la Deda și ținea pînă din jos de Tîrgu-Mureș; secuii din Trei Scaune și scaunul Ciuc se îndreptau spre Țara Birsei, la fel ca și iobagii români din partea muntoasă a districtului Brașov; locuitorii din satele scaunului secuiesc Odorhei se orientau spre lunca Tîrnavei Mari; iar cei din regiunea Praid-Sovata, fie spre Tîrnava Mică, fie înspre valea Nirajului și spre cea a Mureșului; tîranii români din munții Făgărașului veneau în depresiunea cu același nume de pe Oltul Superior. Ș.a.m.d. Iobagii din Poiana Mărului subliniază în acest sens că în șesul Făgărașului „cu vite, cu slugărit, cu împlăcii ciștigăm pita noastră”²².

Lucrătorii sezonieri nu se recrutau însă numai din localitățile montane, ci și din cele situate în regiunile deluroase, în șesurile depresionare sau pe luncile rîurilor. Ei se găseau în toate satele, deoarece peste tot existau iobagi și jeleri pauperizați nevoiți să-și vîndă forța de muncă în schimbul unei retribuții. Conscriptia czirăkyană a consemnat declarații de-ale reprezentanților iobagilor din care rezultă că astfel stăteau lucrurile cu cei mai săraci din localitățile: Ohaba Streiului, Boholt, Fustea, Uroi, Mărtinești, Bucium, Orăștioara de Sus, Ludești, Nandru, Valea Nandruului, Ciulpăz, Fintoag, Rapoltu Mare (c. Hunedoara); Aciliu, Aiudu de Sus, Spring, Șard, Șugag, Geomal, Ighiu, Stremț, Vurpăr, Vințu de Jos, Cricău, Gheja, Petrilaca (c. Alba de Jos); Ceanu Mare, Țicud, Luna Arieșului, Chețani, Călărași, Bogata de Mureș, Dătășeni, Iceland, Iclânzul, Riciu de Cimpie (c. Turda); Iernut, Sălcud, Bord, Tătirlau, Bobohalma, Cerghid, Sinmiclăuș, Dirlos, Giacăș, Idiciu, Păucea, Delenii (c. Tîrnava); Araci, Buia, Benești, Metiș, Ghijasa de Jos, Roandoala, Florești, Stenea, Veseud, Răvășel, Mălîncrav (c. Alba de Sus); Dămieni, Drojdie, Dumitrești, Eremieni, Valea, Isla, Mitrești, Vadu, Singeorgiu de Pădure, Săcalu de Pădure (sc. Mureș); Deus, Cornești, Feiurdeni, Stoboru, Șardu, Vechea, Călata, Mihăiești, Nădășel, Corușa, Măcicașu (c. Cluj); Bonțida, Buduș, Dragu, Șinteu, Răscruți (c. Dăbîca); Boian, Sig, Stîrciu (c. Crasna); Vad, Nireș, Olpret, Ileanda Mare, Batin, Ciumeni, Ceaca, Oșoi, Maia, Cremenea, Mintiu Gherlei, Jichișu de Jos, Băița (c. Solnoc Int.) etc.

Țăranii pauperizați din comunele de genul celor de mai sus, care aveau în general un caracter agricol, preferau să se angajeze ca zileri la curțile nobiliare în propriile sate sau în cele situate în imediata lor apropiere. În acest sens cei din Buia declară la 1820: „Gazdele [în sensul de iobagi n.n.] mai sărăcuțe merg în localitățile învecinate și lucrează pe bani; ba chiar și în sat se lucrează pe bani”²³. Cei din Șardu, după ce arată că lucrează la Cluj pe bani, precizează: „ne duc pe plată la lucru domnii în hotaru satului și în satu vecin la Mera”²⁴. La rîndul lor, cei din Ileanda Mare spun următoarele: „ca pâlmași, la sapă și la alt fel de lucru încă ne primesc armenii în sat”²⁵. Tot atît de expliciti sînt și cei

²² Arh. Stat. Tîrgu-Mureș, fond conscripției urbariale, conscripția czirăkyană, dosar nr. 595.

²³ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele nearanjate ale conscripției czirăkyene efectuate în satele comitatului Alba de Sus.

²⁴ Arh. Stat. RPU Budapesta, F. 52, conscripția czirăkyană în Șardu.

²⁵ Șt. Metేశ, op. cit., vol. II, fila 139.

din Ceanu Mare: „aici domnii noști tăt cu bani lucră; căpătăm bani, că lucrătorii se plătesc ca în oraș la Turda”²⁶. În vecinătatea Ceanului Mare, la Țicud, soția grofului Wass Samu și contele Wass Tamás obișnuiau să plătească, în preajma anului 1820, propriilor iobagi, câte 3 creițari de claie, chiar și atunci când secerișul se efectua în contul zilelor de robotă²⁷.

Așadar, practica angajării de către gospodăriile nobiliare a unor lucrători sezonieri în perioadele de virf ale muncilor agricole era destul de răspândită în primele două decenii ale veacului al XIX-lea pe întreg cuprinsul Transilvaniei. Aceasta nu înseamnă că a ajuns să se generalizeze și să înlocuiască munca forțată a țăranilor dependenți. Rolul hotărîtor în efectuarea celor mai importante operațiuni agricole revenea și acum zilelor de robotă, pe care iobagii și jelerii le îndeplineau fie cu palmele, fie cu animalele lor de tracțiune. Munca sezonieră remunerată a apărut și s-a dezvoltat în condițiile insuficienței celei forțate, pe care o completa doar, deocamdată. Progresul înregistrat de lucrul sezonier reiese dintr-o simplă comparație a declarațiilor făcute de reprezentanții țăranilor dependenți cu ocazia conscripției iozefiniste și cu prilejul celei czirăkyene, prima efectuată în 1785—1786, iar a doua în 1819—1820. Acest progres poate fi considerat ca una din dovezile adîncirii crizei în care au intrat relațiile de producție feudale, bazate pe munca forțată a țăranilor dependenți.

Deși utilizarea muncii sezoniere de către țăranii liberi înstăriți nu va ajunge la proporțiile celei folosite de gospodăriile nobiliare, merită să fie menționată, deoarece prin specificul ei se apropia mai mult de formele de exploatare specifice viitoarei agriculturi de tip capitalist. Conscripția czirăkyană consemnează angajarea de lucrători sezonieri de către țăranii liberi, români și sași, îndeosebi din scaunele și districtele săsești. Astfel, sătenii din Aciliu (c. Alba de Jos) au scos în evidență că dacă nu le-ar răpi tot timpul îngrijirea viilor, ar putea merge să lucreze la oierii mărgineni din scaunele filiale Săliște și Tălmăciu, care plăteau pînă la 1 zlot sau 1 florin pe zi²⁸. Spre deosebire de cei din Aciliu, sătenii din Șugag (c. Alba de Jos) relevă: „la mărgineni putem cosi și lucra pe plată bună”²⁹. Țăranii dependenți din Măgura (c. Hunedoara) relatează și ei că în „vecinătatea Orăștiei, în scaun, cu palmele [mai] ales la seceră și la coasă putem cîștiga bani”³⁰. Cei din Buduș (c. Dăbîca) precizează: „La Budacu Săsesc și la Bistrița pe vremea lucrului de vară putem cîștiga bani”³¹. La rîndul lor, cei din Ormeniș (c. Alba de Sus) mărturisesc: „cine are timp se duce la Țara Birsei și lucrează la seceră și la cosit pentru plată”³². Iobagii din Boarta (c. Alba de Sus) subliniază: „Cei mai săraci pot cîștiga ceva bani în localitățile din jur, în satele săsești și la orașe,

²⁶ *Idem*, fila 224.

²⁷ *Idem*, filele 255—257.

²⁸ *Idem*, vol. III, fila 5.

²⁹ *Idem*, vol. I, p. 165.

³⁰ *Idem*, vol. III, fila 266.

³¹ *Idem*, fila 215.

³² Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele nearanjate ale conscripției czirăkyene efectuate în satele comitatului Alba de Sus.

prin muncă³³. Satele săsești în apropierea cărora se găseau cei din Boarta se aflau în scaunul Sighișoara.

La promovarea muncii salariate contribuia și fiscal prin plata acordată lucrătorilor sezonieri folosiți la cosirea finațelor, pe care le stăpânea în jurul salinelor de la Ocna Sibiului, Ocna Mureșului, Ocna Dejului și la Turda. E adevărat, cosașilor recrutați dintre propriii iobagi fiscal le acorda o retribuție mai redusă decât cea obținută pe piața muncii libere. În această privință moții din Cimpeni s-au plins la 1820 că erau obligați să dea anual 80 de lucrători, împreună cu cei din Sohodol, pentru cosirea finațului de la salinele Turzii. Potrivit unui contract mai vechi, fiecare cosaș fusese plătit pînă nu de mult cu 17 creițari de argint și cu un font de sare. Dar de vreo cîțiva ani nu li se mai dădea fontul de sare, iar în locul monedelor de argint au fost forțați să primească bancnote de hîrtie cu o valoare mai scăzută³⁴.

Într-o măsură și mai însemnată decât în cazul angajării lucrătorilor sezonieri de către țaranii liberi și de către fisc, munca lor se apropia de cea din viitoarea orînduire capitalistă, atunci cînd se tocmeau la orășeni. Prin specificul ocupațiilor lor, orășenii făceau mai ușor rost de bani. De aceea, proprietarii de pămînturi arătore și de finațe din orașe obișnuiau să acorde lucrătorilor agricoli o retribuție bănească. În comparație cu gospodăriile nobiliare și cu atît mai mult cu cele ale țăranilor liberi, orășenii au ajuns să angajeze lucrători sezonieri pe scară mult mai largă, fie din cauză că nu se pricepeau la muncile agricole, fie pentru că în-deletnicirile lor nu le permiteau să-și rupă din timp pentru a-și cultiva pămînturile arătore și pentru a-și cosi finațele. Cu ocazia conscripției czirákylene au arătat că-și vindeau forța de muncă la Brașov: sătenii din Vlădeni, Tohan, Zărnești, Satulung, Cristian, Holbav, Sinpetru, Hărman, Purcăreni, Tărlungeni și cei din cele șapte sate înglobate azi în Săcele (d. Brașov); cei din Vulcan, Ariușd, Araci, Hăghig, Teliu, Budila (c. Alba de Sus), precum și țăranii secui din satele mai apropiate care făceau parte din Trei Scaune și scaunul Ciuc. Iobagii din Ariușd, de exemplu, menționează că mulți dintre ei „ primesc plată bună de la orășenii din Brașov pentru cosit și pentru alte munci³⁵.”

Chiar și Tîrgu Secuiesc și Sfîntu Gheorghe, deși de proporții mult mai modeste în comparație cu Brașovul, ofereau țăranilor liberi și dependenți dintr-o serie de sate din Trei Scaune, scaunul Ciuc și comitatul Alba de Sus posibilitatea de a presta tîrgoveților munci plătite. Lucrul acesta este scos în relief de locuitorii din Vilcele, Chilieni, Moacșa, Dalnic, Ghidălău, Arcuș, Bodoc, Cernat, Mărtinești, Cătălina, Lunga, Sinzieni, Alungeni, Turia, Malnaș, Petriceni, Caratna, Valea Seacă etc. Astfel procedează cei din Petriceni, care declară în 1820: „la Tîrgu Secuiesc găsim totdeauna de lucru cu boii și cu palmele și din aceasta putem face rost de bani³⁶.”

³³ *Ibidem*.

³⁴ Șt. Metcș, *op. cit.*, vol. I, p. 45.

³⁵ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, conscripția czirákyană, dosar nr. 531.

³⁶ *Idem*, dosar, nr. 242.

La Făgăraș au afirmat că-și întregeau veniturile bănești, lucrînd pămînturile orășenilor, iobagii din Calbor, Șercaia, Mîndra, Ilieni, Herseni, Berivoi, Drăguș, Voievodeni, Viștea de Jos, Voila, Galați, Găinari și din alte localități care aparțineau fie districtului Făgăraș, fie comitatului Alba de Sus. Cei din Herseni, de pildă, deși aflați la o distanță de două ceasuri de Făgăraș, afirmă: „cu lucrul mîinilor mergînd acolo... cu aceasta bine ne hăznuim [folosim n.n.]”³⁷.

Sibiul permitea, la fel ca și Brașovul, vînzarea forței de muncă multor țărani din satele înconjurătoare, care aparțineau din punct de vedere administrativ fie de scaunul cu același nume, inclusiv de scaunele filiale Săliște și Tălmăciu, fie de comitatul Alba de Sus, fie de districtul Făgăraș. Printre aceste sate pot fi menționate: Poplaca, Rășinari, Gura Riului, Orlat, Sibiel, Tilișca, Săcal, Cristian, Șura Mică, Șura Mare, Roșia, Cornățel, Săcădate, Racovița, Tălmăciu, Tălmăcel, Galeș, Boița și altele. Sătenii din Boița (sc. filial Tălmăciu), de exemplu, relatează că „la Sibiu pot cîștiga bani cei ce au timp să meargă cu palmele”³⁸.

Printre țărani care au mărturisit în 1820 că mergeau să lucreze pe bani la Sebeș se numără cei din: Vințu de Jos, Blandiana, Lanocrâm, Cut, Petrești, Pianu, Răhău, Vinerea, Săliște și Șibot. Iobagii din Vințu de Jos spun în această privință: „În vremea lucrului aicea la noi și la Sebeș căpătăm lucru pe plată”³⁹.

Locuitorii din Vințu de Jos au declarat însă că lucrau pe bani și la Alba Iulia, împreună cu cei din Oarda, Inuri, Meteș, Ampoita, Șard, Ighiu, Mihalt, Berghin, Ohaba, Vingard, Daia Română, Spring, Ciugud, Hăpria etc. La rîndul lor, sătenii din Benic, Stremț, Pețalca, Cricău și Galda de Jos au afirmat că se duceau să muncească pe plată atît la Alba Iulia, cît și la Aiud, intrucît se găseau aproximativ la aceeași distanță între aceste două localități urbane. O atare afirmație fac la 1820 cei din Stremț: „Precum aici și în orașele care sînt în vecinătatea noastră, nu departe, care ar vrea să meargă la lucru cu carul ori cu palma, poate căpăta lucru pe bani”⁴⁰. În schimb, cei din Aiudu de Sus menționează: „Aiudul fiind de noi aproape, care om vrea să meargă acolo cu caru se poate duce, că capătă bani pentru așa lucru; așa și pedestrașul [pălmașul n.n.]”⁴¹. Aiudul mai oferea condiții pentru a se angaja la lucru cu ziua iobagilor și jelerilor din comunele: Girbova, Beța, Rădești, Ciuguzel, Lopadea Nouă, Hopirta, Șpălnaca, Mirăslău și Livezile.

Mediașul, Dumbrăvenii și Sighișoara atrăgeau zilnic la diferite munci țărani mai săraci din Ighișu Nou, Biertan, Mălincrav, Noul Săsesc, Apold, Daia, Saschiz, Mureni, Albești, Vinători, Boiu, Hetiur, Daneș, Hoghileag, Laslea, Valchid, Ațel, Brăteiu, Dirlos, Alma, Blăjel, Bazna, Boian, Velt, Delenii, Idiciu, Sintioana, Vișoara, Lepindea, Șmig etc. Cei din Șmig precizează: „La Ibașfalău [Dumbrăveni] și la Mediaș, și cu lucru cu pal-

³⁷ Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. I, p. 282.

³⁸ *Idem*, vol. II, fila 52.

³⁹ Arh. Stat. RPU Budapesta, F. 52, conscripția czirákyană în Vințu de Jos.

⁴⁰ Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. I, p. 162.

⁴¹ *Idem*, vol. III, fila 12.

mele, și cu cărașia putem câștiga bani⁴². Spre deosebire de cei din Șmig, iobagii din Mălincrav subliniază că: „la Sighișoara, cine are vreme, totdeauna capătă lucru și plată pentru muncă⁴³.”

Tirgu-Mureș permitea completarea bugetului sătenilor din Cîndu, Buza, Isla, Mitrești, Dumitrești, Singeorgiu de Pădure, Singeorgiu de Mureș, Livezeni, Corunca, Păsăreni, Gheorghe Doja, Crăciunești, Ungheni, Cristești, Sîntioana de Mureș, Berghia, Sincraiu de Mureș, Pănet, Sîntana de Mureș, Voiniceni, iar Reghinul celor din Petelea, Breaza, Poarta, Fărăgău, Cozma, Frunzeni, Dedrad, Suseni, Ideciu de Jos, Cașva, Solovăstru, Hodac, Ibănești, Beica și din alte comune. Cei din Cîndu, de exemplu, afirmă în 1820: „Cine vrea să se angajeze ca ziler, merge de obicei la Tirgu-Mureș, care este la 2 mile de noi⁴⁴.”

Orașul Turda constituia o piață de desfacere a forței de muncă pentru țaranii dependenți sărăciți din comunele învecinate: Cîmpia Turzii, Vișoara, Poiana, Oprișani, Triteni, Ploscoș, Tureni, Micești, Crăiești, Petrești, Săndulești, Mihai Viteazu, Moldovenești, Plăești, Călărași, Luna Arieșului etc. Cei din ultima comună răspund conscriptorilor la întrebarea privind modalitățile de a-și întregi veniturile bănești: „Merem la Turda, unde în tătăvremea pentru lucru căpătăm bani⁴⁵.” Afirmațiile sătenilor din Boju, Aiton, Rediu, Vilcele, Ciurila, Lita, Săvădisla, Feleacu, Florești, Gilău, Baci, Viștea, Căpuș, Dumbrava, Macău, Turea, Sînpaul, Deșu, Chinteni, Feiurdeni, Suceag, Bonțida, Sic, Jucu, Gădălin, Vaida Cămăraș, Căian, Apahida, Cojocna, Dezmîr și chiar din Dragu, Șinteu, Mihăiești, Nădășelu, Cornești, Berindu, Corușa, Șardu, Vechea și din multe altele, demonstrează că, asemenea Brașovului și Sibiului, Clujul oferea posibilități pentru o largă arie de locuitori să-și completeze veniturile bănești prin vânzarea forței de muncă. Cei din Șinteu relevă în 1820 că la Cluj, „dacă ne ducem la lucru cu coasa, cu secera, cu securea, oricine, cu ce meșteșug știe, bani putem căpăta⁴⁶.” Într-un mod ceva mai concis, iobagii din Șardu subliniază: „merem la Cluj, cînd ni sucșegu de bani, și căpătăm bună plată pe lucru cu palmele și cu caru⁴⁷.”

Dejul și Gherla au fost indicate ca centre urbane, unde puteau munci în schimbul unei retribuții bănești, de către țaranii dependenți din Fizeșu Gherlei, Sînmărtin, Diviciori, Sîntioana, Livada, Iclod, Dăbica, Aluniș, Cornești, Bobilna, Jichiș, Mintiu Gherlei, Cuzdrioara, Mica, Ciceu Mihăiești, Rugășești, Cițcău, Cășeiu, Vad, Bogata, Maia, Nireș, Oșoi, Bobilna, Ciumeni, Cremenea, Băbdiu, Bătin, Băița, Ileanda Mare și alte sate. Deosebit de expliciți s-au străduit să fie în relatarea lor locuitorii din Jichișu de Jos, care au spus: „La Dej și la Gherla din arat, săpat, cosit, secerat... încă și din tăiatul lemnului de foc, bani putem căpăta, cînd vrem aceasta a lucra⁴⁸.”

⁴² Arh. Stat. RPU Budapesta, F. 52, conșcripția czirákyană în Șmig.

⁴³ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conșcripții urbariale, conșcripția czirákyană, dosar nr. 560.

⁴⁴ Idem, dosar nr. 222.

⁴⁵ Șt. Meșeu, *op. cit.*, vol. II, fila 235.

⁴⁶ Idem, vol. III, fila 224.

⁴⁷ Arh. Stat. RPU Budapesta, F. 52, conșcripția czirákyană în Șardu.

⁴⁸ Arh. Stat. Dej, fond Solnocul Interior, tabela de impunere pe anul 1820, inv. nr. 506/9-XII-1819, anexa 1, satul Jichișu de Jos.

Pentru iobagii din Lăpușel, Dumbrăvița, Făurești, Ciocotiș, Balța, Săcălășeni, Satulung, Remetea Chioarului, Coaș, Mireșu Mare, Lemniu, Văleni, Răstoci și din alte localități rurale care aparțineau districtului Chioar, principalul oraș unde-și vindeau forța de muncă era Baia Mare. În acest sens cei din Răstoci se exprimă în 1820 lapidar: „Mergem la Baia Mare cu coasa și cu sapa și acolo căpătăm bani”⁴⁹.

În comparație cu agricultura propriu-zisă, viticultura a favorizat apariția sporadică, încă din secolele XVI—XVII, a muncii salariate sezoniere. Până la începutul veacului al XIX-lea ea s-a dezvoltat continuu paralel cu extinderea suprafețelor cultivate cu viță de vie. Drept urmare, zilele de slujbă iobăgească n-au mai putut acoperi integral necesarul de forță de muncă cerut de efectuarea în timp util a diferitelor operațiuni pretinse de întreținerea viilor, în condițiile unor prețuri din ce în ce mai avantajoase obținute cu ocazia valorificării strugurilor, vinului și rachiului din drojdie de vin pe piața internă. Într-adevăr, îngropatul și dezgropatul viței de vie, legatul ei de pari sau araci, tăiatul lăstarilor și desfrunzitul, stropitul și cele două-trei rinduri de săpături reclamau pe de o parte o anumită experiență și specializare transmisă de la o generație la alta, iar pe de altă parte un număr apreciabil de brațe de muncă și un efort mai susținut decât în alte ramuri ale agriculturii. A fost de aceea firesc ca în zonele viticole proprietarii feudali, care aveau terenuri întinse cu viță de vie, să nu se poată limita în eforturile de întreținere a acestora numai la munca forțată a țăranilor dependenți pretinsă în cadrul zilelor de robotă. Astfel de proprietari vor fi nevoiți să angajeze și lucrători sezonieri pe plată. Cu atât mai mult vor fi obligați să apeleze la munca sezonieră retribuită orășenii, care nu dispuneau de iobagi, și acei țărani liberi ce nu-și puteau întreține viile prin forțe proprii.

Amploarea luată de munca sezonieră plătită în zonele viticole se reflectă clar în declarațiile reprezentanților iobagilor făcute cu prilejul pomenitei conscripții czirákyene din 1819—1820. Aceste declarații prezintă importanță nu numai pentru că permit să se contureze principalele regiuni viticole existente în Marele Principat al Transilvaniei la începutul veacului al XIX-lea, ci și fiindcă indică localitățile în hotarele cărora se utilizau în viticultură lucrătorii sezonieri retribuiți. Totodată declarațiile permit specialiștilor ce lucrează azi în viticultură să-și dea seama care din localitățile conscripse aveau solul cel mai propice pentru obținerea unor recolte superioare sub aspect cantitativ și calitativ. Aceste localități sînt indicate cu suprafețele cele mai întinse de viță de vie și în consecință producînd vinul cel mai căutat pe piață, ceea ce explică în ultimă instanță amploarea luată de utilizarea muncii salariate în urmă cu un secol și jumătate.

Una din principalele zone viticole transilvănene era la 1820 — ca și astăzi, dealtfel — aceea de pe Mureșul mijlociu, care se întindea în comitatele Hunedoara și Alba de Jos. În comitatul Hunedoara, iobagii din Boholt au relatat că mergeau să lucreze pe bani la viile din Deva; cei din Sintămăria de Piatră la Deva, Hunedoara și Orăștie; cei din Fărcădinu

⁴⁹ Șt. Meteș, *op. cit.*, vol. III, filele 133—134.

de Jos la Hațeg, Fustea, Silivașu de Sus și Silivașu de Jos; cei din Vilcele Rele la Maceu și Ocolîșu Mare; cei din Demsuș la Fustea, Fărcădinu de Jos și Fărcădinu de Sus; cei din Măgura la Bobilna, Folt, Uroi, Simeria, Rapoltu Mare, Mateșu și Jeledinți; cei din Șoimușu de Mureș și din Silivașu de Jos în propriile lor hotare, dar și „în vecini“. Locuitorii din ultimul sat menționează între altele că mulți domni de pământ dispun de vii, la care „pentru plată ne ducem la lucru“⁵⁰. Așadar în comitatul Hunedoara localitățile cu suprafețele viticole cele mai întinse, care atrăgeau pe scară largă lucrători sezonieri, erau orașele Deva, Hunedoara și Hațeg, cărora li se adăuga Orăștie din scaunul cu același nume, precum și comunele Simeria (în care e înglobată și Uroi), Jeledinți, Ocolîșu Mare, Rapoltu Mare, Bobilna, Fustea, Folt, Fărcădinu de Sus, Fărcădinu de Jos, Mateșu, Silivașu de Jos, Silivașu de Sus și Maceu.

În comitatul Alba de Jos iobagii au indicat printre localitățile cu vii vestite prin producția lor calitativă și cantitativă, care favorizau răspîndirea muncii salariate, orașele Alba Iulia și Aiud, cărora li se adăuga Sebeșul din scaunul omonim, precum și comunele Ighiu, Șard, Cricău, Benic, Stremț, Ciumbrud și Bucerdea Vînoasă. În aceste centre viticole au afirmat că obișnuiau să meargă la lucrul viilor sătenii din Galda de Sus, Galda de Jos, Girbova de Sus, Benic și Hăpria. Lor li se adaugă cei din Cricău, Geomal, Tibru, Țalna și Bucerdea Vînoasă, care au arătat că aveau puțința de a lucra pe bani „în vecini“ fără a preciza însă satele respective. Țăranii dependenți din Bucerdea Vînoasă și Țalna au subliniat însă că puteau lucra pe plată atît în vecini, cît și în hotarul satelor lor. Declarația celor din Bucerdea Vînoasă are următoarea formulare: „Fiind la noi vii mari și făcîndu-se vin bun în ele, lucră domnii multe vii cu bani și putem merge în toate zilele pe bani numai să avem răgaz... În vecinătatea noastră încă sînt vii bune, unde putem lucra pe bani în toate zilele“⁵¹. Locuitorii din Țalna formulează un răspuns asemănător: „domnii de aice atîtea vii au de nu le pot răzbi și dacă am avea rînd din toate zilele am putea lucra pe bani“⁵².

Alături de cei din Bucerdea Vînoasă și Țalna, au mai afirmat că aveau puțința să lucreze pe bani la viile din propriile hotare sătenii din Aciliu, Asinip, Herepea, Hopîrta, Băgăian și Săsciori. O excepție face oarecum relatarea celor din ultimul sat, deoarece din ea rezultă că reurgeau la munca salariată sezonieră pentru a-și lucra viile chiar și iobagii mai înstăriți, precum și aceia care se ocupau cu un meșteșug. Relatarea lor sună astfel: „Dealurile viilor sînt cu roade, și se face vin bun, și nu se lucră greu; cheltuielile care se lipsește la o casă tot din vin le agonisim și le cîștigăm; și în viile acestea putem lucra pentru bani toate zilele, pentru că fiind în satu nostru mulți meșteri și gazde cu putere bună viile le lucră pe bani“⁵³.

Se impune să se sublinieze că zona viticolă de pe Mureșul mijlociu atrăgea în circuitul muncii sezoniere și țărani moți. Cei mai mulți moți

⁵⁰ *Idem*, fila 293.

⁵¹ *Idem*, vol. I, p. 28.

⁵² *Idem*, p. 177.

⁵³ *Idem*, p. 148.

proveneau din satele muntoase ale comitatelor Hunedoara și Alba de Jos. Dar alături de ei veneau să-și vîndă forța de muncă și cei din comitatele Turda, Cluj și Zarand. Edificatoare în această privință sînt declarațiile iobagilor din cătunele comunei Dupăpiatră (c. Zarand). De pildă locuitorii din Valea Cornățelului relevă în 1820: „La lucrul viilor mergem în varmeghia [comitatul sau județul n.n.] Bălgradului [Albei Iulii n.n.] și la alt lucru al cimpului, [precum] și în varmeghia Hinidoarei”⁵⁴.

A doua regiune viticolă transilvăneană era cea situată între văile celor două Tîrnave. Din punct de vedere al unităților administrativ-teritoriale ea cuprindea sate din comitatele Tîrnava și Alba de Sus, precum și din scaunele Sighișoara și Mediaș. Reprezentanții iobagilor din cele mai multe sate aparținînd acestor comitate și scaune au mărturisit că aveau posibilitatea de a merge să lucreze la viile orășenilor din Mediaș și Dumbrăveni în schimbul unei retribuții bănești. Printre ei se numără cei din Dirlos, Idiciu, Păucea, Delenii, Lepindea, Șmig, Boziaș (azi înglobat în orașul Tîrnăveni), Tăuni, Tătirlaua și Răvășel. Iobagii din Roandoala au menționat alături de viile din Dumbrăveni și pe cele din Biertan, iar cei din Stejăreni și Florești în plus pe cele de la Laslău și Sighișoara. La rîndul lor sătenii din Tăuni au amintit alături de viile din Mediaș și pe acelea din Bălcaci și Suplac, cei din Glogoveț pe acelea din Hundorf, Șona și Mănărade, iar cei din Valea Lungă, Cheslăr, Făget și Micăsasa centrele viticole Jidvei, Șona, Șeica Mare, Șeica Mică, Axente Sever, Tîrnava, Tîrnăvioara și Agîrbiciu. Declarația celor din Făget are următoarea formulare: „Împrejuru nost la Mediaș, la Bălcaci, la Proștea Mare [azi Tîrnava n.n.], la Proștea Mică [azi Tîrnăvioara n.n.], la Agîrbiciu, la Friua [azi Axente Sever n.n.], la Șeica Mare și la Șeica Mică multe și frumoase dealuri [cu vii] fiind, acolo lucru pe bani putem căpăta și și merem acolo a lucra pe bani”⁵⁵.

Centrelor viticole de mai sus li se adăuga și Rișul, după cum reiese din cele spuse de iobagii din Stenea și Veseud. Cei din Veseud i-au reliefat astfel importanța: „În privința banilor ne vine tare ușor, că în jurul nostru există mai multe sate cu dealuri cu vii, îndeosebi Riș, unde în anii trecuți de adevărată foamete am putut ciștiga ceva bani și ne-am putut întreține cu munca noastră”⁵⁶. Prin aceste cuvinte sătenii din Veseud au scos în evidență că veniturile bănești realizate prin zilele de muncă prestate la viile din Riș i-au ajutat să învingă mai ușor decît țărani din alte părți foametea teribilă care a bîntuit în Transilvania între 1814—1817.

Deși de mai mică extensiune, la începutul veacului al XIX-lea existau și alte centre viticole transilvănene, care ofereau țăranilor liberi și dependenți posibilități de a-și vinde sezonier forța de muncă în schimbul unei retribuții în bani sau în natură. Printre acestea reprezentanții iobagilor au menționat la 1820: a) în districtul Bistrița cele de la Lechința, Budacu Săsesc, Sîniacob și Singeorzu Nou; b) în comitatul Solnocul In-

⁵⁴ *Idem*, vol. II, fila 305.

⁵⁵ Arh. Stat. RPU Budapesta, F. 52, conscripția czirákyană în Făget.

⁵⁶ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond Alba de Sus, dosar cu actele nearanjate ale conscripției czirákyene efectuate în satele comitatului Alba de Sus.

terior cele de la Unguraș, Dicea, Fizeș și Mălin; c) în comitatul Crasna și Solnocul de Mijloc cele de la Șimleu, Mărghita și Tășnad; d) în comitatul Cluj cele de la Sic, Cojocna și Giurtelec; e) în comitatul Turda cele de la Viișoara și Luna Arieșului. Ș.a.m.d. Lor li se adăugau desigur viile orașenilor din Cluj, Dej, Ocna Dejului, Bistrița, Baia Mare, Reghin, Tîrgu-Mureș, Turda, Sibiu, Ocna Sibiului etc. La viile din Tîrgu-Mureș și Reghin au recunoscut la 1820 că mergeau la lucru sătenii din Vadu, Mitrești, Isla, Valea, Eremieni, Dumitrești, Drojdie, Deda, Dămieni și din alte localități ale scaunului Mureș și ale comitatului Turda. Cei din Dămieni, de pildă, afirmă: „La Tîrgu-Mureș și Reghin se poate primi de lucru în vii și acolo și pleacă mulți din această localitate... unde au posibilitatea să cîștige bani cu muncă de zileri”⁵⁷.

Spre deosebire de locuitorii din satele scaunului Mureș, care n-au precizat ce categorii de țărani se angajau ca zileri la vii, iobagii din Vad, Cremenea, Nireș, Sînmărghita și Batin (c. Solnoc Int.) au subliniat că mergeau la lucru pe plată în localitățile viticole învecinate îndeosebi cei mai săraci dintre ei. Sublinierea făcută în acest sens de reprezentanții sătenilor din Nireș este redată astfel de conscriptori: „cei mai săraci se pot duce să lucreze mai ales în viile din Unguraș, Dicea, Mălin, Fizeș, Ocna Dejului și Dej, într-a căroră hotare sînt multe dealuri cu vii”⁵⁸. Referindu-se la posibilitatea de a lucra pe plată în localitățile viticole din Solnocul de Mijloc și Crasna, iobagii din Stîrciu se exprimă într-un mod asemănător: „Pe viile alea mari din Șimleu, din Tășnad și din Marghita cu sapa... putem cota bani”⁵⁹. Ș.a.m.d.

Exemplele de mai sus selectate din sutele de declarații făcute de reprezentanții iobagilor din satele transilvănene în fața celor care au efectuat conscripția czirákyană demonstrează că utilizarea muncii sezoniere retribuite era într-adevăr mai pe larg răspîndită în viticultură, decît în agricultura propriu-zisă, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Dar, ca și în agricultura propriu-zisă, și în viticultură ea nu constituia decît o formă de tranziție spre munca liberă salariată din viitoarea orînduire capitalistă, deoarece continua să fie efectuată mai ales de către țărani dependenti. Alături de munca salariată, și în viticultură continua să se întrebuițeze cea forțată în cadrul zilelor de robotă. Mai mult, și în această importantă ramură a agriculturii ponderea hotărîtoare revenea muncii forțate și nu celei salariate. Dependenta majorității țăranilor de proprietarii feudali, determinată de relațiile de producție feudale, care-i obligau la prestarea a 2—3 zile de slujbă iobăgească pe săptămînă, a constituit și în domeniul viticulturii principala frînă a răspîndirii muncii retribuite. Altfel ea ar fi ajuns fără îndoială preponderentă, avînd în vedere că prețurile ce se plăteau la lucrul viilor erau tentante pentru țărani. În jurul anului 1790 prețul unei zile la săpatul viei a fost fixat oficial pentru un lucrător bun: în Brașov, Sibiu și Cluj la 20 creițari cu mîncare și la 30 cr. fără hrană; în celelalte orașe transilvănene la 18 cr.

⁵⁷ Arh. Stat. Tg. Mureș, fond conscripții urbariale, conscripția czirákyană, dosar nr. 327.

⁵⁸ Șt. Metes, *op. cit.*, vol. II, fila 165.

⁵⁹ *Idem*, vol. III, fila 193.

cu hrană și la 28 cr. fără mîncare; în localitățile rurale la 16 cr. cu mîncare și la 24 cr. fără hrană. Prețurile reale ce se plăteau în viticultură pentru o zi de lucru le depășeau însă cu regularitate pe cele oficiale. Pînă la 1820, valoarea unei zile de lucru a urcat, după cum s-a văzut, pînă la 60 creițari sau 1 florin renan pe zi pe piața muncii libere. Cea impusă oficial sau în cadrul unor obligații de natură feudală a rămas firește mai redusă și în primele două decenii ale veacului al XIX-lea nu numai în agricultură și viticultură, ci și în transportul diferitelor produse și mărfuri, în manufacturi sau în exploatarea miniere⁶⁰.

În concluzie, actele conscripției czirákyene oferă informații edificatoare privind progresul înregistrat de munca salariată sezonieră în agricultura și viticultura din diferitele unități administrative ale Marelui Principat al Transilvaniei pînă la 1820. Ea n-a ajuns pînă la începutul veacului al XIX-lea să înlocuiască munca forțată impusă țăranilor dependenți de către nobili în virtutea dreptului lor exclusiv de proprietate asupra pămîntului. Dar lărgirea ariei de răspîndire a lucrului sezonier retribuit ilustrează: în primul rînd, insuficiența zilelor de robotă sau slujbă iobăgească indeosebi în perioadele de vîrf ale principalelor munci agricole; în al doilea rînd, criza în care a intrat sistemul muncii forțate și deci al relațiilor de producție feudale încă din secolul al XVIII-lea; în al treilea rînd, adîncirea procesului de antrenare a unui număr din ce în ce mai mare de gospodării ale nobililor, orășenilor și chiar ale țăranilor liberi mai înstăriți în producerea de mărfuri pentru piață; în al patrulea rînd, că o parte tot mai însemnată a țăranilor dependenți va căuta să profite de progresul economiei de mărfuri pentru a-și vinde mai ales forța de muncă în schimbul unui salariu în bani sau a unei simbrii în natură, cu scopul de a face față necesităților de hrană, precum și impozitelor pretinse de stat, comitat și comună; în al cincilea rînd, că dacă munca salariată n-a înregistrat progrese mai substanțiale pînă la 1820, acest lucru s-a datorat frînei exercitate de relațiile de producție feudale, în virtutea cărora covârșitoarea majoritate a țăranilor dependenți erau obligați să presteze domnilor de pămînt 2—3 zile de robotă gratuită pe săptămînă.

Dar, cu toată frîna exercitată de relațiile de producție feudale, sporirea numărului celor angajați la curțile nobiliare de-a lungul unui an agricol sau calendaristic și în special a lucrătorilor sezonieri în perioadele de vîrf ale muncilor agricole prezintă importanță fiindcă ilustrează accentuarea tendinței de înlocuire a muncii forțate gratuite cu cea liberă retribuită în primele două decenii ale veacului al XIX-lea. Această tendință se va amplifica în deceniile următoare și va duce în 1848 la redactarea chiar de către reprezentanții nobilimii cu o orientare liberală a legilor agrare votate de dietele de la Bratislava și Cluj, care vor intra în vigoare la 23 aprilie în comitatele bănățene și în cele din vestul Transilvaniei

⁶⁰ Șt. Imreh, *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* (Gospodăria alodială din Secuime în perioada descompunerii feudalismului), București, 1956, p. 131; L. Botezan, *Contribuții la istoricul cultivării viței de vie pe pămînturile nobiliare și iobăgești din Transilvania în perioada 1790—1820*, în *Terra nostra*, II, 1971, p. 155.

cunoscute sub numele de Partium, iar la 18 iunie în Marele Principat al Ardealului. Ambele îi vor transforma pe iobagi și pe jeleri în oameni liberi și în proprietari deplini pe sesiile sau loturile avute în folosință înainte de revoluție. Cu reforma agrară din 1848 se va deschide câmp liber, nelimitat, de acțiune pentru munca liberă salariată atât în agricultura propriu-zisă, cât și în viticultură, pe întreg teritoriul Transilvaniei.

LIVIU BOTEZAN

WIE DIE CZIRÁKYSCHÉ KONSKRPTION DEN VERKAUF DER ARBEITSKRAFT DER LEIBEIGENEN TRANSILVANIENS ZU BEGINN DES 19. JHS. WIDERSPIEGELT

(Zusammenfassung)

Die Czirákysche Konskription wurde 1819—1820 in allen Dörfern des Großfürstentums Transsilvanien von den habsburgischen Behörden durchgeführt. Die Konskriptoren verfaßten sie aufgrund der Antworten, die sie von den Vertretern der Leibeigenen auf neun Fragen erhielten, die sie nach typisierten Formularen gestellt hatten. Die Antworten sind wichtig, da sie wertvolle Informationen bieten über: die Kategorien der abhängigen Bauern; den Boden, den diese zum Eigengebrauch besaßen; die Arten der Feudalrente und ihre Höhe; den Ertrag der Äcker und die Technik ihrer Ausnutzung; das Niveau, das durch die Einführung der Leibeigenen-Wirtschaften im Warenumsatz zu Beginn des 19. Jhs. erreicht wurde, u.a.m. Die Konskription erweist, daß eine der Hauptformen zur Einführung der abhängigen Bauern in den Warenumsatz der Verkauf ihrer Arbeitskraft gegen eine Leistung in Geld oder Produkten war. Zugleich erweist sie auch, daß um 1820 das Streben der Adelswirtschaften schon ziemlich weit fortgeschritten war, die erzwungene und unentgeltliche Arbeit der abhängigen Bauern durch Einstellung von Knechten für ein landwirtschaftliches Jahr zu ersetzen, besonders aber durch Verwendung in immer höheren Maße von Saisonarbeitern, um das Hacken des Maises, den Schnitt und das Dreschen der anderen Getreidesorten, die Heumähd rechtzeitig zu beenden, vor allem aber um die verschiedenen Arbeiten in den Produktionskreis einzubeziehen, die in der Rebenkultur nötig sind. Die bezahlte Arbeit erwies sich als viel wirksamer für das Wachstum der landwirtschaftlichen Marktproduktion und demnach auch für die erweiterten Möglichkeiten, den Gewinn zu steigern. Hatte dieses Streben auch nicht den Ersatz der Fronarbeit durch freie bezahlte Arbeit in der Landwirtschaft und im Weinbau bis 1820 zur Folge, so widerspiegelt es doch die Vertiefung der Krise, in die schon zu Beginn des 18. Jhs. die feudalen Produktionsverhältnisse geraten waren. Die Krise sollte sich in den folgenden Jahrzehnten noch verschärfen und schließlich zur bürgerlich-demokratischen Revolution von 1848—1849 führen. Die Revolution machte die Leibeigenen und die Urbarialhörigen zu freien Menschen und zu Volleigentümern ihrer Grundstücke und bewirkte, daß von da an die bezahlte Arbeit in der Landwirtschaft und im Weinbau vorherrschte.